

19. Roi, Ye. (1998). *Kulturolohiia: Istoriiia zarubizhnoi kultury* [Cultural Studies: History of World Culture]. Kyiv [in Ukrainian].
20. Rybakov, B.A. (1962). *Kalendar' 4 v. Iz zemli polian* [Calendar 4th century]. *Sovetskaia arkheologiia*, (4) [in Russian].
21. Strizhev, A. (1968). *Narodnyi kalendar* [Folk Calendar]. *Nauka i zhizn'*, (10) [in Russian].
22. Sukhanov, I.V. (1973). *Obychai, traditsii, obriady kak sotsial'nye iavleniia* [Customs, traditions, rituals as a social phenomenon]. Gor'kii [in Russian].
23. Fedas, Y.O. (1987). *Ukrainskyi narodnyi vertep* [Ukrainian People's nativity scene]. Kyiv [in Ukrainian].
24. Sheremetieva, L.D. (1972). *Doslidzhennia narodnoho kalendara ta yoho znachennia dlia ukrainskoi etnografichnoi khronolohii* [Research national calendar and its importance for the Ukrainian ethnographic chronology]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia*. Kyiv, (7) [in Ukrainian].
25. Iatsimirskii, B.M. (1914). "Malanka" kak vid sviatochnogo obriadovogo riazhennia ["Malanka" as a kind of ritual Yuletide mummers]. *Etnograficheskoe obozrenie*, (1-2) [in Russian].

УДК 726.591.7.034.7(477)

Варивода Аліна Григорівна
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
вивчення мистецької спадщини
Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника
e-mail: varalina@i.ua

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ГАПУВАННЯ ДОБИ БАРОКО

У статті аналізується питання вивчення українського церковного гапування XVII–XVIII ст. Проводиться послідовний розгляд літературних джерел, опублікованих дослідниками упродовж XIX – на початку XX ст. Аналізується ступінь вивчення матеріалу з гапування у музейних збірках України.

Ключові слова: українське церковне гапування, доба бароко, історіографія, музей.

Варивода Аліна Григорівна, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу вивчення мистецької спадщини Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника

К вопросу изучения украинского церковного шитья периода барокко

В статье анализируется вопрос изучения украинского церковного шитья золотыми и серебряными нитями XVII–XVIII ст. Последовательно рассматриваются литературные источники, опубликованные исследователями на протяжении XIX – в начале XX в. Анализируется степень изученности материала по золотому шитью в музейных собраниях Украины.

Ключевые слова: украинское церковное шитье, эпоха барокко, историография, музей.

Varivoda Alina, the senior researcher department of the study art heritage National Kyiv Pechersk historical and cultural reserve

Studying of Ukrainian Church Embroidery of Baroque Period

The actuality of studying the history of church embroidery – a unique variety of Ukrainian art, is conditioned by an ever-growing public interest in the national heritage. The purpose of this article is to review literature on the study of Ukrainian church embroidery of Baroque period. It has to determine the level of the subject's study in historiography and to reveal unsolved aspects of the problem.

Interest in Ukrainian church embroidery became apparent in the second half of the 19th century. It was occasioned by the foundation of Church museums. In particular, they were The Church and Archaeological Museum of the Kiev Theological Academy (1872), the Poltava and Chernihiv eparchy antiquariums (1906). The pictures and descriptions of many church embroidery works were included in the Indexes of the museum collections. However, the huge amount of embroidery items, kept in the monastery and cathedral sacristies, were only partially covers by museumification process. Historical and statistical descriptions give some idea about participants of the meeting of individual dioceses or churches concluded, in particular, mytropolyt of Kiev Yevhenii (Bolkhovitinov), M. Malychenovskyi.

In the 1920s the first scientific researches of the history of Ukrainian Baroque embroidery appeared. Blossoming of research activity of M. Novitskaya belongs to this time (from 1928 to 1933 she was managed department of fabric and embroidery in the All-Ukrainian Museum Town, the museum association, created in the Kiev-Pechersk Lavra). In 1927 M. Novitskaya published an article "Dated orarions of Lavra Museum. 1640–1743". The main compositions, embroidery techniques and peculiarities of orarion decoration were described. K. Berladina – the Head of Department of Kharkiv State Art and Historical Museum in the early 1930s was significant scientific researcher. Two articles included in the cycle "Materials for the history of Ukrainian fine art embroidery" belong to her most notable publications. Ideological repressions of the 1930s forced M. Novitskaya and K. Berladina to stop their researches. However, their works on Ukrainian embroidery of XVII–XVIII centuries made a scientific foundation for the future study of the subject.

A next phase of interest in Baroque church embroidery in the 1960s was caused by preparation for edition "History of Ukrainian art". Two fundamental articles, dedicated to Ukrainian folk and church embroidery, by scholars G. Logvin and M. Novitskaya were included in the second and fourth volumes of this edition. For the analysis of evolution of the

Ukrainian church embroidery of XIII – the first half of the XVII century G. Logvin used archival and graphic sources, and also highly artistic works of embroidery gold from the Ukrainian and foreign collections. M. Novitskaya provided short historical the description of development of the Ukrainian church sewing during the specified period and concerned a question of production the subjects of church sewing in convents.

T. Kara-Vasylieva deepened and extended researches of her predecessors. Her fundamental monograph "Liturgical embroidery of Ukraine of the XVII–XVIII centuries. Iconography, typology, style" (1996) represented Baroque embroidery as an integral artistic phenomenon. Other important publications by T. Kara-Vasylieva are "Masterpieces of the church embroidery of Ukraine" (2000), part "Church embroidery of the XIV–XVIII century" in the edition of "History of Ukrainian embroidery" (2008).

An important contribution to the study of church Baroque embroidery was made by researchers of the leading Ukrainian museums. In 1970–1980's according with cultural and educational activities of museums some items of church embroidery were exhibited and published in the thematic art albums and guidebooks. Since the independence of Ukraine an ever-growing public interest in the national heritage caused new opportunities for studying Ukrainian church embroidery. K. Hereles, V. Shcherbakova – members of staff of the National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve, made several publications on its largest in Ukraine collection of embroidery. V. Zaichenko, scientific researcher of the Chernigiv Historical Museum named after V. V. Tarnovsky, made catalog of Museum's "Golden embroidery" collection. Works by R. Kosiv dedicated to a subject of the National Andrey Sheptytsky Museum's in Lviv embroidery collection, were notable by high standard of scientific research.

Thus, review of historiography of Ukrainian church embroidery proves that the topic of Ukrainian XVII–XVIII centuries Baroque embroidery has repeatedly drawn the attention of art historians, scientific researchers and members of museum staff. At the same time we have insufficient information on the embroidered works from the collections of leading national museums. At the present time there is necessity of museum collections systematization and including into scientific circulation still unknown items of church embroidery.

Key words: Ukrainian church embroidery, baroque, historiography.

Тема оздоблення предметів церковної обстави гаптуванням (вишивкою золотими і срібними нитками) ще кілька десятиліть тому знаходилася на периферії наукових зацікавлень істориків української культури та пам'яткознавців. Церковні тканини, що досить важко вкладалися у межі ідеологічної кон'юнктури, зрідка потрапляли на сторінки наукових розвідок. Дослідники практично не мали можливості не тільки об'єктивно висвітлити роль текстильних предметів у храмовому просторі, але й здійснити ґрунтовний аналіз іконографічних композицій. Проте з набуттям Україною незалежності вивчення українського церковного гаптування отримало нові можливості для розвитку. Поглибився інтерес науковців до вивчення релігійного контексту побутування гаптованих пам'яток XVII–XVIII ст., а також визначення їхнього місця у художній системі українського бароко.

На сьогодні актуальність вивчення історії церковного гаптування – унікального різновиду української художньої культури – викликана постійно зростаючим інтересом суспільства до національної спадщини. Міцне підґрунтя для подальшого дослідження окресленої теми склали фундаментальні розробки вітчизняних науковців, що постали за часів незалежності.

Мета даної статті полягає в огляді літератури, присвяченій вивченню українського церковного гаптування доби бароко. Він проводиться задля виявлення рівня опрацювання теми в історіографії та виділення невирішених аспектів проблематики.

Зацікавлення творами українського церковного гаптування доби бароко припадає на другу половину XIX ст. Велике значення для збереження і популяризації гаптованих предметів мала організація церковних музеїв. Зокрема, значна кількість вишитих золотом риз, епитрахилей та літургійних покровів зберігалася в колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, заснованому 1872 р. Світлини найцікавіших пам'яток та їх наукові описи були надруковані професором М. І. Петровим у покажчику та альбомах старожитностей ЦАМу [17].

Пам'ятки українського гаптування XVII–XVIII ст. входили також до відділу церковного начиння у Полтавському та Чернігівському єпархіальних давньосховищах (1906 р.) [16; 19]. Слідом за ЦАМом ці музейні заклади не лише продовжили справу збереження церковної старовини, але й слугували навчальними центрами, доступними для громадського відвідування.

Означені заходи з музеєфікації пам'яток гаптування були здатні лише частково охопити величезний речовий матеріал, що продовжував зберігатися у важкодоступних монастирських і соборних ризницях. Певне уявлення про склад цих зібрань дають історико-статистичні описи єпархій або окремих храмів. Варто відзначити, що гаптовані пам'ятки у подібних публікаціях часто розглядалися у церковно-археологічному контексті. При цьому першочергове значення надавалося меморіальним речам, таким як вклади імператорської родини, представників вищої світської та духовної влади.

До найпомітніших розвідок цього жанру відносяться, зокрема, праці Київського митрополита Євгенія Болховітінова, присвячені історії Києво-Софійського кафедрального собору та Києво-Печерської лаври [2]. Опис Києво-Флорівського монастиря М. Маліженовського містив інформацію про унікальні гаптовані предмети XVII ст., які зберігалися в ризниці Вознесенської церкви [13].

Перші наукові розвідки з історії українського гаптування доби бароко постали у 1920-х рр. Націоналізація монастирських і церковних зібрань після Жовтневого перевороту поставило перед творчою інтелігенцією задачу становлення пам'яткоохоронної системи на державному рівні. Ключова роль в ній відводилася музеям та створенню на їхній базі культурно-освітніх центрів. До вивчення культу-

вих предметів, що у великій кількості надходили до фондів музейних закладів, залучилися висококваліфіковані спеціалісти.

У період 1920-х рр. відбулося становлення дослідницької діяльності М. Новицької – талановитого мистецтвознавця, археолога, музейника. З 1924 р. Марія Олексіївна працювала у відділі тканин та шиття Всеукраїнського музейного городка і одночасно навчалась при Кафедрі мистецтвознавства ВУАН. Після закінчення аспірантури у 1928 р. вона захистила промоційну роботу і отримала звання наукового працівника ВМГ. З 1928 по 1933 р. М. Новицька очолювала відділ тканини та шиття зазначеної музейної установи 1927 р. у збірнику "Український музей" була опублікована стаття дослідниці "Датовані епитрахилі Лаврського музею 1640–1743 р.", в якій на прикладі тринадцяти гаптованих пам'яток були охарактеризовані основні варіанти оздоблення українських епитрахилей [14]. Авторка проаналізувала технологію виготовлення (крій, матеріал, техніку) та особливості декорування (композиція, мотиви: рослинний орнамент і постаті святих) опрацьованих творів і запропонувала їх власну типологізацію.

Крім іншого, розвідка М. Новицької супроводжувалася "Списком датованих епитрахилей Лаврського музею" з детальною інформацією про кожну пам'ятку. На сьогодні ці документальні відомості є надзвичайно цінними, адже у роки Другої світової війни колекція тканин та шиття ВМГ зазнала неправних втрат. Оскільки місцем її зберігання була ризниця Успенського собору, після вибуху останнього в листопаді 1941 р., більша частина предметів опинилася під його завалами. З-поміж 13 епитрахилей, опублікованих М. Новицькою, в колекції НКПІКЗ залишилося лише три.

Значну наукову вагу мають публікації К. Берладіної – з 1927 р. завідувачки кабінету, з 1931 по 1933 р. – відділу Харківського державного художньо-історичного музею. Найпомітніші серед них – дві статті циклу "Матеріали з історії українського образотворчого гаптування" [1]. Завданням цих публікацій К. Берладіна бачила систематизацію матеріалу з церковної вишивки, що на той час знаходився в колекціях провідних музеїв УССР: Києва, Полтави, Чернігова, Дніпропетровська, Харкова. На основі відібраних пам'яток (більша частина з них походила саме з Лаврського музею) вчена здійснила огляд основних історичних періодів гаптування. Особливу увагу К. Берладіна приділила дослідженню технічних засад золотого шитва та розгляду художніх змін на окремих етапах його розвитку.

З початком репресій більшовицького уряду проти української інтелігенції та розгортання кампанії з перетворення музеїв на центри атеїстичної пропаганди, М. Новицька і К. Берладіна були вимушені припинити свою дослідницьку діяльність. Проте, виявлені ними закономірності розвитку стилістичних форм та іконографії українського гаптування XVII–XVIII ст. склали наукове підґрунтя для вивчення даної теми наступними поколіннями дослідників-музеезнавців.

Протягом другої половини 1960-х рр., у зв'язку із підготовкою шеститомної історії українського мистецтва під редакцією М. П. Бажана, вивчення церковного гаптування переживає новий етап зацікавленості. Стаття відомого дослідника українського середньовічного мистецтва Г. Логвина "Вишивання та гаптування" у другому томі "Історії українського мистецтва" (в 6 т.) стала першою ґрунтовною розвідкою з даної теми, що з'явилася у радянському мистецтвознавстві повоєнного часу [12]. Аналізуючи еволюцію українського церковного гаптування XIII – першої половини XVII ст., Г. Логвин використав архівні і образотворчі джерела, а також високомистецькі твори вишивки золотом з українських і зарубіжних колекцій. У той же час мовчазна заборона на дослідження національної релігійної спадщини не дала можливості Григорію Никоновичу навіть поверхнево представити роль гаптованих предметів у літургійному середовищі храму.

Важливо відзначити, що Г. Логвин першим приділив увагу цеховій організації ткачів і майстрів-гаптарів на Галичині. На основі архівних джерел він встановив існування гаптарських майстерень не лише у монастирських, але й у феодальних маєтностях. Їхня продукція призначалася для внутрішнього ринку, а також ставала предметом зовнішньої торгівлі [12, 400].

Вагомим внеском у вивчення українського церковного гаптування XVII–XVIII ст. стала стаття "Вишивання і гаптування" у четвертому томі "Історії українського мистецтва" (в 6 т.) [15]. Авторка публікації – Марія Новицька надала короткий історичний опис розвитку українського церковного гаптування протягом зазначеного періоду та зробила ряд влучних спостережень щодо образної мови сюжетних і орнаментальних композицій. Окрім іншого, вчена торкнулася питання виготовлення предметів церковного гаптування у жіночих монастирях.

Надалі поглибила та розширила напрацювання попередників дослідниця української народної вишивки, доктор мистецтвознавства Т. Кара-Васильєва. Безумовно заслугою вченої стало те, що у роки зняття "табу" з церковного мистецтва, вона представила українське церковне гаптування епохи бароко як окреме і самодостатнє художнє явище. Свої спостереження і висновки щодо ґенези українського гаптування епохи бароко Тетяна Валеріївна виклала у монографії, укладеній на основі докторської дисертації [8].

Відзначимо, що у цьому ґрунтовному виданні вперше було представлено художньо-функціональну роль гаптованих пам'яток у предметно-просторовому середовищі храму. Спираючись на концепцію о. Павла Флоренського про храмовий синтез, дослідниця зазначала, що тканини в інтер'єрі храму мали подвійну образотворчо-декоративну функцію, яка визначалася їхнім місцем у літургійному дійстві та загальною художньою спрямованістю внутрішнього церковного оздоблення.

Із вказаною монографією пов'язана також стаття Т. Кара-Васильєвої "Гаптування та шитво" у третьому томі "Історії українського мистецтва" (в 5-ти томах), підготовленої колективом Інституту мис-

тецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ [9]. В ній дослідниця продовжила висвітлення ролі монастирських осередків у виготовленні гаптованих творів у козацько-гетьманську добу (друга половина XVII – початок XVIII ст.). Представлена у статті "географія" гаптарських центрів охоплює, переважно, Київщину і Чернігівщину.

Багаторічні напрацювання Т. Кара-Васильєвої з вивчення гаптованих церковних виробів доби бароко знайшли відображення в багато ілюстрованій книзі-альбомі "Шедеври церковного шитва України" та у розділі "Церковне гаптування XIV–XVIII ст." у фундаментальному виданні "Історія української вишивки".

У вивченні українського церковного гаптування доби бароко важливу роль відіграли співробітники провідних українських музеїв. Зокрема, після відкриття у 1975 р. у виставковому приміщенні (корп. № 3) Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника (КПДІКЗ) постійної експозиції "Художественные ткани и вышивка XVI–XIX вв.", представлені на ній гаптовані пам'ятки починають регулярно потрапляти на сторінки тематичних фотоальбомів та путівників по території заповідника. Того ж року вийшов друком каталог "Українське гаптування та вишивка XVI–XVIII ст. в зібранні Києво-Печерського історико-культурного заповідника" [20]. Упорядник видання та автор вступного слова – співробітник КПДІКЗ Г. Кравець, надала короткі описи 224 гаптованих і вишитих шовками музейних предметів. На жаль, через кон'юнктурні перепони, у каталозі повністю відсутні назви сюжетів та імена святих, чий зображення розміщені на пам'ятках.

Вагомим внеском у дослідження колекції гаптування НКПІКЗ стали публікації співробітниці Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (НКПІКЗ) К. Герелес (Прасолової). Низка студій авторки присвячена атрибуції пам'яток з такого визначного центру гаптування XVII ст., як Києво-Печерський Вознесенський дівочий монастир [4].

Відмітимо також, що саме К. Герелес було розпочато ґрунтовну роботу з підготовки каталогу творів українського церковного гаптування XVII–XVIII ст. з колекції НКПІКЗ, яку, на жаль, вона не встигла завершити. Окремі аспекти цього питання були висвітлені у публікації "Деякі проблеми каталогізації колекції пам'яток літургійного шитва із зібрання Києво-Печерського заповідника" [5].

Важливе практичне значення для вивчення колекції церковного гаптування НКПІКЗ, має каталог "Вклади і вкладники Успенського собору Києво-Печерської лаври XVI – поч. XX століття (Сакральні тканини і вироби з металу у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника)" [3]. Автор розділу "Сакральні тканини" – В. Щербакова (зберігач (1990–2014 рр.) групи "Тканини" фондів НКПІКЗ) представила фахові описи 119 предметів священницького облачення і літургійних покровів, атрибутованих нею як пам'ятки, історично пов'язані з ризницею Великої лаврської церкви. Втім, користуючись, в окремих випадках, непідтвердженими даними авторка помилково пов'язала з ризницею славетного собору ряд творів церковного гаптування XVII ст., які походили з інших храмів.

Інформацію про склад колекції "золотої вишивки" Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (ЧІМ) отримуємо з каталогу, укладеного науковим співробітником цієї установи В. Зайченко [6]. Видання має одинадцять розділів, дев'ять з яких представляють основні типологічні групи гаптованих предметів церковного вжитку. Відмітимо, що незважаючи на відсутність довоєнної облікової документації, дослідниці вдалося встановити місце походження 48 гаптованих творів з колекції музею. Водночас, недостатня кількість ілюстративного матеріалу ускладнює повноцінне сприйняття викладеного матеріалу.

Інші публікації В. Зайченко також містять цінну інформацію про окремі гаптовані артефакти зібрання ЧІМу та творчу діяльність гаптарських майстерень у Чернігівських жіночих обителях XVII–XVIII ст. [7].

Дослідженню колекції гаптованих творів зібрання Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького (НМЛ) присвячено праці Р. Косів [10]. Студії дослідниці відзначаються високим рівнем розробки заявленої проблематики і науковою зваженістю. Особливий наголос Р. Косів робить на розкритті літургійного контексту застосування гаптів, виявленню взаємозв'язку між сюжетними композиціями і богослужбовою символікою.

Монографія Р. Косів "Літургійні покрови на чашу й дискос із каталогом творів із фігуративними зображеннями зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького" на сьогодні є найбільш повним дослідженням цієї типологічної групи гаптованих предметів [11]. Примітно, що сакральні покрови були розглянуті авторкою у широкому історико-культурному і богослужбовому контекстах. Особливий інтерес для дослідників українських старожитностей представляє супроводжуючий видання каталог творів з фондів НМЛ, оздоблених гаптованими та мальованими композиціями. В ньому представлено 45 музейних предметів, більшість з яких публікується вперше. Варто зазначити, що попри потужну джерельну базу, Р. Косів, на жаль, не приділила достатньої уваги виявленню специфіки гаптування саме західноукраїнського регіону.

У статті М. Тихонової досліджується художньо-стилістичні особливості гаптованих творів з колишніх козацьких храмів Запорожжя. Нині ці пам'ятки зберігаються в колекції Дніпропетровського Національного історичного музею імені Дмитра Яворницького [18].

Отже, розгляд історіографії доводить, що тема українського церковного гаптування XVII–XVIII ст. неодноразово привертала увагу дослідників історії української культури, мистецтвознавців та музейників. Значний внесок у вивчення генези, стилістики та технік гаптування цього періоду зробили М. Новицька, К. Берладіна, Т. Кара-Васильєва. Водночас маємо недостатню кількість інформації щодо гаптованих творів з колекцій провідних вітчизняних музеїв. Нині постала необхідність у систематизації

фондових зібрань, уведенні до наукового обігу досі невідомих пам'яток гаптування. Окремою проблемою залишається розгляд творів українських гаптарських шкіл у компаративному порівнянні зі спадщиною країн найближчого зарубіжжя, зокрема Польщі, Молдови, Росії.

Література

1. Берладіна К. Матеріали з історії українського образотворчого гаптування (короткий нарис зміни стилістичних форм та технічних засобів з середини XVII до XX ст.) / К. Берладіна // Наукові записки науково-дослідчої кафедри історії української культури. – Харків, 1927. – Вип. 6. – С. 389–411; Берладіна К. Матеріали з історії українського образотворчого гаптування. Композиційні схеми та іконографічні форми українських фелоней від середини XVII до XIX ст. / К. Берладіна // Мистецтвознавство. – Харків, 1929. – С. 67–104.
2. Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва / [упоряд. Т. Ананьєва] / Болховітінов Євгеній, митрополит. – К. : Либідь – ІСА, 1995. – 488с. – (Пам'ятки історичної думки України).
3. Вклади та вкладники Успенського собору Києво-Печерської лаври. XVI – поч. XX століття: сакральні тканини і вироби з металу у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог / [упоряд. В. Щербакова, Г. Листопад]. – К. : КВІЦ, 2005.
4. Герелес К. С. Гаптарська майстерня Києво-Флорівського монастиря за часів ігуменства Марії Магдалини Мазепи / К. С. Герелес // Могилянські читання 1999 року: Гетьман Іван Мазепа і Києво-Печерська лавра : матеріали щорічної наук. конф. – К. : Рекламно-видавничий центр "Полі-графіка", 2000. – С. 52–55; Герелес К. С. Українське гаптування XVII–XVIII ст.: майстрині та їх твори (за матеріалами колекції Заповідника) / К. С. Герелес // Лаврський альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: зб. наук. праць. – К. : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2003. – Вип. 11. – С. 25–34.
5. Герелес К. С. Деякі проблеми каталогізації колекції пам'яток літургійного шитва із зібрання Києво-Печерського заповідника / К. С. Герелес // Могилянські читання 2004 року: Музейне збереження пам'яток сакрального мистецтва. Історія, сучасна практика і майбутнє : зб. наук. праць. – К. : ВІПОЛ, 2005. – С. 152–160.
6. Зайченко В. В. Гапти XVII–XIX ст. у збірці Чернігівського історичного музею / В. В. Зайченко. – Чернігів: Десна, 1991. – 25 с.
7. Зайченко В. В. Збірка гаптів XIV–XIX ст. // Родовід. – 1996. – Ч. 2(14). – С. 99–105; Зайченко В. В. Гаптовані ікони XVIII–XIX ст. / В. В. Зайченко // Родовід. – 1999. – Ч. 1 (17). – С. 41–47; Зайченко В. В. Гаптарство на Чернігівщині. Осередки гаптування / В. В. Зайченко // Скарбниця української культури : зб. наук. праць. – Чернігів, 2012. – Вип. 14. – С. 228–238.
8. Кара-Васильєва Т. Українське літургійне шитво XVII–XVIII ст. Іконографія, типологія, стилістика / Т. Кара-Васильєва. – Львів : Свічадо, 1996. – 231 с.
9. Кара-Васильєва Т. Гаптування та шитво // Історія українського мистецтва: в 5 т. / [голов. ред. Г. Скрипник; ред. т. Д. Степовик] НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2011. – Т. 3 : Мистецтво другої половини XVI – XVIII століття. – С. 912–923.
10. Косів Р. "Επιταφίος trenos": українські багатофігурні воздухи та плащаниці XVII–XVIII ст. у збірці Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / Р. Косів // Апологет. Богословський збірник Львівської духовної академії. – № 1–4 (16–19). – 2009. – С. 122–129; її ж. Євхаристійні образи Христа українських літургійних покривів на чашу і дискос у контексті церковного мистецтва XVII–XVIII ст. / Р. Косів // Волинська ікона: дослідження та реставрації : матеріали XXI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 27-28 серпня 2013). – Луцьк, 2013. – С. 174–184.
11. Косів Р. Літургійні покрови на чашу й дискос як каталогом творів із фігуративними зображеннями зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / Р. Косів. – К. : Майстер Книг, 2013. – 208 с. : іл.
12. Логвин Г. Вишивання і гаптування / Г. Логвин // Історія українського мистецтва : в 6 т. / [голов. ред. М. П. Бажан; ред. т. Ю. П. Нельговський]. – К., 1967. – С. 400–413.
13. Малиженевский Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь / [сост. О. А. Крайняя] / Малиженевский Н. Ф. – К. : Феникс, 2010. – 360 с. : ил.
14. Новицька М. Датовані епітрахілі Лаврського музею 1640–1743 рр. / М. Новицька // Український музей / під ред. П. Курінного. – Зб. 1. – К., 1927. – С. 53–70.
15. Новицька М. Вишивання і гаптування / М. Новицька // Історія українського мистецтва : в 6 т. / [голов. ред. М. П. Бажан; ред. т. Ю. П. Нельговський]. – К., 1968. – Т. 3 : Мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. – С. 372–380.
16. Описание вещественных и письменных памятников Черниговского епархиального древлехранилища // Сборник Черниговского епархиального древлехранилища. – Чернигов, 1908. – Вип. 1. – С. 1–50.
17. Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии / Н. И. Петров. – К., 1897; Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии [авт. текста Н. И. Петров]. – К., 1915. – Вип. 4–5. – 61 с.
18. Тихонова М. М. Церковні тканини XVII–XVIII ст. з колекції Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького: історія та художньо-стильові особливості / М. Тихонова // Січеславський альманах. – 2009. – № 4. – С. 43–53.
19. Трипольский В. Полтавское Епархиальное Древлехранилище. Указатель с описанием выдающихся письменных и вещественных памятников церковной старины Полтавской Епархии / В. Трипольский. – Полтава, 1909. – 141 с.
20. Українське гаптування та вишивка XVI–XVIII ст. в зібранні Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог / [упоряд. Г. П. Кравець]. – К., 1975. – 35 с.

References

1. Berladina, K. (1927). Materialy z istorii ukrainskoho obrazotvorchoho haptuvannia (korotkyi narys zminy stylistychnykh form ta tekhnichnykh zasobiv z seredyny XVII do XX st.) [Materials on the history of Ukrainian fine embroidery (short essay changing stylistic forms and means from mid XVII to the XX century)]. *Naukovi zapysky n-*

aukovo-doslidchoi kafedry istorii ukrainskoi kultury. Kharkiv, (6), 389–411 [in Ukrainian]; Berladina, K. (1929). Materialy z istorii ukrainskoho obrazotvorchoho haptuvannia. Kompozytsiini skhemy ta ikonohrafichni formy ukrainskykh felonei vid seredyiny XVII do XIX st. [Materials on the history of Ukrainian fine embroidery. Composite schemes and iconographic forms cloak Ukrainian XVII to the mid nineteenth century]. *Mystetstvoznavstvo*. Kharkiv, 67–104 [in Ukrainian].

2. Ananieva, T. (Ed.) (1995). *Bolkhovitinov Yevhenii, mytropolyt. Vybrani pratsi z istorii Kyieva* [Ottien Eugene Metropolitan. Selected works from the history of Kyiv]. Kyiv : Lybid – ISA [in Ukrainian].

3. Shcherbakova, V., Lystopad, H. (Eds.) (2005). *Vklady ta vkladnyky Uspenskoho soboru Kyievo-Pecherskoi lavry. XVI – poch. XX stolittia: sakralni tkanyiny i vyroby z metalu u zibranni Natsionalnogo Kyievo-Pecherskoho istoriko-kulturnoho zapovidnyka* [Deposits and depositors of the Assumption Cathedral of Kiev-Pechersk Lavra. XVI – the beginning of XX century: the sacred cloth and metal products in the assembly of the National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve]. Kataloh. Kyiv : KVITs [in Ukrainian].

4. Hereles, K.S. (2000). Haptarska maisternia Kyievo-Florivskoho monastyrja za chasiv ihumenstva Marii Mahdalyny Mazepy [Haptarska workshop Kyiv Florovsky monastery hegumen in the time of Mary Magdalene Mazepa]. *Mohylianski chytannia 1999 roku: Hetman Ivan Mazepa i Kyievo-Pecherska lavra* : materialy shchorichnoi nauk. konf. Kyiv : Reklamno-vydavnychiy tsentr Poli-hrafika, 52–55 [in Ukrainian].; Hereles, K.S. (2003). Ukrainske haptuvannia XVII–XVIII st.: maistryni ta yikh tvory (za materialamy koleksii Zapovidnyka) [Ukrainian embroidery XVII–XVIII centuries: masters and their works]. *Lavrskyi almanakh. Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury*: zb. nauk. prats. Kyiv : Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoriko-kulturnyi zapovidnyk, 2003. – Vyp. (11), 25–34 [in Ukrainian].

5. Hereles, K.S. (2005). Deiaki problemy katalogizatsii koleksii pamiatok liturhiinoho shytva iz zibrannia Kyievo-Pecherskoho zapovidnyka [Some problems of cataloging the collection of monuments from the collection of liturgical sewing Crypt Reserve]. *Mohylianski chytannia 2004 roku: Muzeine zberezhenntia pamiatok sakralnogo mystetstva. Istorii, suchasna praktyka i maibutnie* : zb. nauk. prats. Kyiv : VIPOL, 152–160 [in Ukrainian].

6. Zaichenko, V.V. (1991). Hapty XVII–XIX st. u zbirtsi Chernihivskoho istorychnoho muzeiu [Embroidery XVII–XIX century in the collection Chernihiv Historical Museum]. Chernihiv: Desna [in Ukrainian].

7. Zaichenko, V.V. (1996). Embroidery collection XIV–XIX st. [Collection haptiv XIV–XIX centuries]. *Rodovid*, (2 (14)), 99–105 [in Ukrainian].; Zaichenko, V.V. (1999). Haptovani ikony XVIII–XIX st. [Embroidered icons XVIII–XIX centuries]. *Rodovid*, (1 (17)), 41–47 [in Ukrainian].; Zaichenko, V.V. (2012). Haptarstvo na Chernihivshchyni. Oseredky haptuvannia [Embroidery in Chernihiv. Cells embroidery]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury* : zb. nauk. prats. Chernihiv, (14), 228–238 [in Ukrainian].

8. Kara-Vasylieva, T. (1996). *Ukrainske liturhiine shytvo XVII–XVIII st. Ikonohrafiia, typolohiia, stylistyka* [Ukrainian liturgical sewing XVII–XVIII centuries: iconography, typology, style]. Lviv : Svichado [in Ukrainian].

9. Kara-Vasylieva, T. (2011). Haptuvannia ta shytvo [Embroidery and sewing]. *Istorii ukrainskoho mystetstva*: a: (Vols. 1-5). Kyiv, (3 : Mystetstvo druhoi polovyny XVI – XVIII stolittia), 912–923 [in Ukrainian].

10. Kosiv, R. (2009). "Επιταφιος trenos": ukrainski bahatofihurni vozdukhy ta plashchanytsi XVII–XVIII st. u zbirtsi Natsionalnogo muzeiu u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho ["Επιταφιος trenos": Ukrainian multi air and shroud XVII–XVIII in the collection of the National Museum in Lviv]. *Apolohet. Bohoslovskiyi zbirnyk Lvivskoi dukhovnoi akademii*, (1–4 (16–19)), 122–129 [in Ukrainian].; Kosiv, R. (2013). Ievkharystiini obrazy Khrysta ukrainskykh liturhiinykh pokroviv na chashu i dyskos u konteksti tserkovnogo mystetstva XVII–XVIII st. [Images Eucharistic Christ Ukrainian liturgical coverings for the cup and paten in the context of religious art XVII–XVIII]. *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsii* : materialy XXI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Lutsk, 174–184 [in Ukrainian].

11. Kosiv, R. (2013). *Liturhiini pokrovy na chashu y dyskos iz katalohom tvoriv iz fihuratyvnymy zobrazhenniamy zi zbirkky Natsionalnogo muzeiu u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho* [Liturgical covers the cup and paten on a catalog of works of figurative images from the collection of the National Museum in Lviv]. Kyiv : Maister Knyh [in Ukrainian].

12. Lohvyn, H. (1967). Vyshyvannia i haptuvannia [Embroidery and fancywork]. *Istorii ukrainskoho mystetstva*, (6 Vols.), Kyiv, 400–413 [in Ukrainian].

13. Malizhenovskii, N.F. (2010). Kievskii zhenskii Florovskii (Voznesenskii) monastyr' [Kiev female Florovsky (Voznesensky) Monastery]. Kiev : Feniks [in Russian].

14. Novytska, M. (1927). Datovani yepitrakhili Lavrskoho muzeiu 1640–1743 rr. [Dated epitrachelion Lavra Museum 1640-1743] *Ukrainskyi muzei*. Kyiv, 53–70 [in Ukrainian].

15. Novytska, M. (1968). Vyshyvannia i haptuvannia [Embroidery and fancywork]. *Istorii ukrainskoho mystetstva*. Kyiv, (Vol. 1-6, Vol.3 : Mystetstvo druhoi polovyny XVII – XVIII st.), 372–380 [in Ukrainian].

16. Opisanie veshchestvennykh i pis'mennikh pamiatnikov Chernigovskogo eparkhial'nogo drevlekhranilishcha [Description of material and written monuments of Chernihiv diocesan Drevlekhranilishche] (1908). *Sbornik Chernigovskogo eparkhial'nogo drevlekhranilishcha*. Chernigov, (1), 1–50 [in Russian].

17. Petrov, N.Y. (1897). *Ukazatel Tserkovno-arkheologicheskogo muzeia pri Kievskoi dukhovnoi akademii* [Index Church and the Archaeological Museum of the Kiev Theological Academy]. Kiev [in Russian].; Petrov, N.Y. (1915). *Albom dostoprymechatelnosti Tserkovno-arkheologicheskogo muzeia pri Kievskoi dukhovnoi akademii* [Album attractions Church and the Archaeological Museum of the Kiev Theological Academy]. Kiev, (4–5) [in Russian].

18. Tykhonova, M.M. (2009). *Tserkovni tkanyiny XVII–XVIII st. z koleksii Dnipropetrovskoho istorychnoho muzeiu im. D. I. Yavornytskoho: istorii ta khudozhno-stylovi osoblyvosti* [Religious tissue XVII–XVIII centuries from the collection of Dnipropetrovsk Historical Museum: History and art-style features]. *Sichslavskiyi almanakh*, (4), 43–53 [in Ukrainian].

19. Trypolskyi, V. (1909). *Poltavskoe Eparkhialnoe Drevlekhranilishche. Ukazatel s opisanyim vydaiushchikhsia pismennykh i veshchestvennykh pamiatnykov tserkovnoi starinnoi Poltavskoi Eparkhii* [Poltava diocesan Drevlekhranilishche. Index Description with outstanding written and material monuments of antiquity church of the Diocese of Poltava]. Poltava [in Russian].

20. *Ukrainske haptuvannia ta vyshyvka XVI–XVIII st. v zibranni Kyievo-Pecherskoho istoriko-kulturnoho zapovidnyka* [Ukrainian embroidery and embroidery XVI–XVIII centuries in the collection of the Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve] (1975). Kataloh. Kyiv [in Ukrainian].